

KİTABİYAT

MODERNLİĞİN ELEŞTİRİSİ*

Erhan Atiker

Aydınlanma felsefesi, insanlığın araçsal usa (bilim ve teknik) büyük umutlar bağlamasına neden olmuş ve usun gelişmesiyle birlikte özgürleşimin de kendiliğinden gerçekleşeceği düşüncesini içeren ideolojiyi desteklemişti. Bu umutlar tarihsel deneyimler karşısında yitirdikten sonra modernliğin eleştirisi başlamıştır. Max Weber, modernliğin bunalımını dünya tablolarının parçalanması ile, başka deyişle bilim, san'at, ahlâk gibi değer alanlarının kendilerine özgü usallıklarını geliştirmelerinden sonra bir alandaki usallık artışının diğer alanda usallık azalması anlamına gelmesi olgusuyla açıklamıştı. Touraine'de modernliğin bu parçalanmışlığını kendine göre yorumlar : Modern toplumun parçaları ulus, eros, tüketim ve işletmedir. Ancak parçaları yine de birarada tutan öge araçsal ustur. Modernlik parçalanmışlık nedeniyle bunalıma girmişse de parçalanma ve postmodernliğe geçiş, araçsal usun birleştiriciliği ile engellenmiştir.

Modernliği bunalımdan kurtarmak için çözüm, aydınlanma felsefesinin vaadine karşın erişilemeyen özgürleşim amacının gerçekleşmesidir. Touraine, araçsal usun parçaları birleştirici olumlu işlevini vurgularsa da modernliğin sıkıntılarının Weber'in deyimiyle «özgürlük kaybı»ndan kaynaklandığını kabullenir. Bu bağlamda Frankfurt Okulunun modernlik eleştirisi özel bir önem kazanır, çünkü Eleştirel Kuram'da özgürlük sorununun başlıca nedeni olarak araçsal us gösterilmişti. Oysa Touraine değişik görüşte olup

* Alain Touraine, İstanbul 1994, Yapı Kredi Yayınları, 428 sayfa.

araçsal us ile özgürleşme arasında çelişki bulunmadığını savunur. Yapılması gereken, yalnızca birincisinin ikincisiyle tamamlanması ve gerçek anlamda bir demokratik toplumun kurulmasıdır. Böylece sorunun çözümü açık toplum ve yeni bir öznenin (demokratik kişiliğin) yaratılması ile gerçekleşecektir. Bu kişilik yaratıcı güce iye'dir ve değişmeye açık toplumun baskısız ortamı içinde sosyal hareketler (sivil toplum) oluşturarak evrensel özgürlüklerin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Onun amacı yalnız belli bir topluluğun değil tüm toplumun özgürleşmesidir, dolayısıyla çoğunluğun azınlığı egemenliği altına alması anlamında yanlış bir demokrasi anlayışına karşı çıkar. Özne birey ya da gruplarda cisimleşir. Ancak birey toplumsal bütünleşme açısından da sorumluluk bilincine iye olmalıdır. Bu koşullar altında evrensellik (özgürlük arayışı), tikel birey ya da gruplarda gerçekleşecektir.

Touraine'nin görüşleri Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak fikir önderi olan Habermas'ın görüşlerine bazı açılardan benzerlik gösterir. Kendisi'de fikirlerine Habermas'ın karşı çıkmaması gerektiğini belirtmiştir, çünkü ikisi de evrensel tikel birbiriyle bağdaştırmak çabası içindedirler. Aydınlanma ise yalnızca aklın üstünlüğünü tanıdığından orada evrensel tikel aşırı ölçüde bastırmıştı. Buna karşılık tikel aşırı yerellikler de akla önem vermemişlerdir. Oysa akıl ile özgürlük arasında denge kurulması gerekmektedir. Bu denge, özne ve özgürlük sorununun çözülmesiyle yeniden kurulabilecek ve modernlik bunalımından çıkarılabilecektir. Diğer yandan Frankfurt Okulu'nun temsilcilerinden Horkheimer, tüze (adalet) ile özgürlük çabaları arasında gerilim olduğunu ve bunun modernliğin önemli bir sorununu oluşturduğuna işaret etmişti. Touraine, Weber'ci bir biçimde tüze sorunlarının çözümünü araçsal usa (pozitif hukuk) bırakarak yasallık ile tüze arasındaki bağın zorunluluk oluşturmadığı gerçeğini görmezlikten gelmiştir. Tüze sorunlarının çözümü için Habermas diyalogu önerir. Buna karşılık Touraine, diyalogun önkoşulu olan karşılıklı özneliği sakıncalı bulur, çünkü onun birey ve grupları denetimi altına alacağından kuşku duyar: Tüze arayışlarının özgürlüğü kısıtlaması olasılığı bulunmaktadır. Touraine, modern toplumdaki haklılaştırma ve tüze gerekmesini sorunsallaştırmaz. Asıl sorun ona göre özgürlük arayışının kültüre nüfuz etmiş olmamasıdır. Önemli olan

normlarla sosyalleşmiş -ve dolayısıyla belli bir tüze anlayışına iye- bireyler değil, sosyalleşen bireylere aile ve okul tarafından özgürlükçü öznelleşme olanaklarının sağlanmasıdır.

Evrensel özgürlük değerine bağlı bireyler hem kendilerinin hem de başkalarının özgürlüğünü savunacak, bireysel ve grup kimlikleri korunurken ülke çapında da bütünleşme sağlanacaktır. Bunun için ise demokratik sistemin protesto hareketlerine aşırı şiddet eylemlerini dışlayıcı bir biçimde hoşgörü göstermesi gerekir, çünkü sosyal hareketler olmadan özgürlük arayışlarının bürokratik sistemlerin egemenliğini sınırlaması olanaksızdır.

Touraine, iletişimin merkezi önemini gözardı ederek modernlik sorununun çözümünü basite indirgemişse de modern toplumun sorunlarından biri olan özgürlük kaybı'na teorik ve pratik düzeyde yapıcı çözüm önerileri getirmiştir. Yalnız bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Örneğin, özgürlük kaybı sosyal hareketler (sivil toplum) ile pratikte nasıl giderilebilir? Bu süreçle ilgili sorunlar iyimser bir biçimde yadsınmıştır. Bunlar aslında çatışma toplumunun şimdiye dek çözülmemiş sorunlarıdır ve çözümler yalnızca özgürlük değil aynı zamanda tüze ve ortak iyi arayışlarıyla ilintilidir. Kanımca Touraine bu açıdan bireyden yeteneklerinin üzerinde beklentilerde bulunmaktadır. Oysa modernlik sorununun çözümü toplumsal tüze arayışlarında, dolayısıyla karşılıklı öznelleşme ya da bireyler-arasılığın verdiği olanaklarda aranmalıydı.

LİMNİ VE MALTA MEKTUPLARI*

Recep Ertürk

Ziya Gökalp'in eserlerinin yeni harflerle yayınlanması bugün bile tamamlanmış değildir. Değişik girişimler nedense tamamlanamadan kalmıştır. Diyarbakır Tanıtma Derneği ile başlayan,

* Ziya Gökalp, TTK, Ankara, 2. baskı, 1989.

ardından Kültür Bakanlığı'nca Ziya Gökalp'in doğumunun 100. yılı nedeniyle başlatılan girişim sonradan Şevket Beysanoğlu'nun kişisel çabası ile de sürmüştü olmasına rağmen Ziya Gökalp'in bütün yazıları bu seride tamamıyla yayınlanamamıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı ise Ziya Gökalp'in bir-iki kitabının yayını dışında konuya uzak durmuştur. Özel yayıncı çevreler eliyle de Ziya Gökalp'in belli bazı kitapları yayınlanmıştır. Türk Medeniyet Tarihi ve Türkçülüğün Esasları burada adını anabileceğimiz en çok baskısı yapılan kitaplarıdır. Ancak özel yayıncı çevrelerin Ziya Gökalp'in bütün eserlerini basmak gibi bir tasası olmadığı gibi girişimi de olmamıştır.

Ziya Gökalp'in bütün eserlerini basmak konusunda bir başka girişim Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) girişimidir. TTK'nın girişimi başlayalı 40 yılı geçmiştir. «Ziya Gökalp Külliyyatı» serisi olarak başlayan ilk yayın 1952 yılında Ziya Gökalp'in şiirleriyle halk masallarını bir araya getirmiş «Ziya Gökalp Külliyyatı -I Şiirler ve Halk Masalları» başlığı ile yayınlanmıştır. Bu yayınından sonra uzun bir süre TTK da konuya uzak kalmıştır. Bu 1965 yılına kadar sürmüştür. 1965'te «Ziya Gökalp Külliyyatı -II Limni ve Malta Mektupları»nı Feyziye Abdullah Tansel yayına hazırlamış, bu TTK tarafından basılmıştır. Bunu Ziya Gökalp'in söz konusu iki eserinin yeni baskıları izlemiştir. «Şiirler ve Halk Masalları» 3 kez, «Malta ve Limni Mektupları» 2 kez basılmış, Ziya Gökalp'in bütün yazılarının yayınının TTK tarafından sürdürülmekte olduğu, TTK'ca yazılan önsözlere Ziya Gökalp'in bütün eserlerinin basılacağı kaydedilmiştir. Böyle olmakla birlikte başka yayın yapılmamış olması şaşırtıcıdır.

Limni ve Malta Mektupları, Ziya Gökalp'in eşine ve kızlarına yazdığı mektupların yeni harflerle basımıdır. Tek eklenen daha önceki yayınlarda yapılan kısaltma, basım yanlışları v.d. eksikliklerin giderilmesidir. Malta'ya «Savaş suçlusu» olarak götürülmek üzere Limni Adası'na getirilişiyle ailesine mektuplar yazmaya başlayan Ziya Gökalp, adeta ailesini mektup bombardımanına tutar. Haftanın iki gününü ailesine mektup yazmaya ayırır. Malta'dan serbest bırakıldıkları güne değin de aynı tempoda yazmayı sürdürür. Mektuplar eşine veya kızlarına yazılmış mektuplardır. Böyle olmakla birlikte söz konusu mektuplar TTK Başkanı Uluğ İğdemir'-

in önsözde ifade ettiği gibi : «onun dünya görüşünü, hayat felsefesini ve insan tarafını da yansıtacaktır».

Mektupların en önemli özelliklerinden birisi Türkiye tarihinin çok önemli bir dönemini sürgünde geçiren bir düşünürün değerlendirmeleri ve düşünceleridir. Ziya Gökalp düşünce ve siyaset adamıdır. Düşünce adamının düşünce ve görüşlerini ifade aracı da elbette bıraktığı eserleridir. Ancak söz konusu dönemde Ziya Gökalp'ın yazma koşulu ve yazılarını yayınlama olanağı bulamamaktadır. Tek imkanı da yazdığı mektuplardır. O nedenle mektuplar bir «Savaş suçlusu» sanığının günlük yaşamını yansıtmamasından öteye bir döneme damgasını vurmuş bir düşünce ve siyaset adamının düşüncelerini ifade edebildiği araçlardan en önemlisi olarak görülebilir.

Ziya Gökalp 27 Mayıs 1919'da İstanbul'dan götürüldüğü vapur yolculuğunda ilk mektubu yazmıştır. 18 Eylül 1919'a kadar öbür tutsaklarla birlikte Limni'de tutulan Ziya Gökalp, kitabın ilk bölümünü oluşturan mektupları, «Limni Mektupları»nı buradan yazmıştır. Ziya Gökalp'in tutsaklığının esas dönemi Malta dönemidir. Siyasi tarihimizde «Malta Sürgünlüğü» olarak bilinen olay 1. Dünya Savaşı'nda değişik cephelerdeki önemli, üst düzey görevli esirlerin Malta'da toplanmaları ile başlamıştır. İstanbul'un işgali ile birlikte İstanbul'da bulunan siyasi kişilerin adaya getirilmeleri ile yeni döneme girmiştir. Ziya Gökalp'in 27 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılışı Mondros'ta 4 ay kadar kaldıktan sonra 22 Eylül 1919'da Malta'ya varışı ile sürgünlüğü 30 Nisan 1921'e kadar sürmüştür. Mektuplar bu sürgünlük döneminde yazılmıştır. Konu ile ilgili gerek başka kaynaklarda, gerekse Feyziye Abdullah Tansel'in açıklamalarında bazı bilgiler bulunmaktadır. İkinci bir nokta söz konusu dönem toplum tarihimizin en önemli dönemidir. Bir kopuşun gerçekleştiği dönemdir. O nedenle söz konusu dönemde Ziya Gökalp'in ilgileri, çabaları ayrıca incelenmeye ve izlenmeye değerdir. Ziya Gökalp İmparatorluk döneminde önemli siyasi görevleri yanında görüşleri etkili olmuş düşünce adamıdır. Yeni dönemde ise görüşlerinde belli değişimlerle birlikte düşüncelerinin etkinliği sürmüştür. Bunun yanı sıra Malta dönüşü eski siyasi önemini sürdürdüğünü söylemek mümkün olmadığı gibi Malta'da serbest bırakılmakla birlikte daha adayı terk etmeden İstanbul'a gelmeyece-

ğini ailesine yazmıştır. Uzun zaman ailesinden ayrı kalmasına ve ailesinin İstanbul'da ikamet etmesine rağmen serbest kalan bir savaş esirinin ailesinin bulunduğu İstanbul'a değil de ilişkilerin dışında bir şehre gitmesi konunun başka yönlerinin de olduğunu göstermektedir.

Kopuşun ve sürekliliğin aynı düşünce adamında ifadesini bulması kopuş döneminin özellikleri üstünde daha bir özenle durulmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu dönem büyük ölçüde Ziya Gökalp'in Malta'da bulunduğu dönemdir. O nedenle Limni Malta Mektupları bir düşünürün ailesine yazdığı mektuplar olmaktan ya da edebi yönünden çok başka değer taşımaktadır. Elbette bir düşünce adamının aile birliğinin fiziki olarak ortadan kalktığı koşullarda bir eş ve baba olarak Ziya Gökalp'in çabası, çabasının yoğunluğu, ailesine bir an kavuşma umudu ve beklentisi içindeki yazıları yalnızca bir düşünürün değil bir insanın duygu yoğunluğunu taşımaktadır. Mektupların özel ve insana, insan duygu ve dünyasına yönelik yanı sıra tarihçileri, edebiyat tarihçilerini ve ilahiyatçıları ilgilendiren bölümler ve yönler taşıması Malta ve Limni Mektupları'nın yayınlandığından günümüze hakettiği ilgiyi görmediği kanısını doğurmaktadır. Çünkü mektuplar bazen gezi yazısına, bazen doğa tasvirlerine, kimi zaman da Malta'nın değişik yönlerini tanıtan yazılara dönüşebilmektedir. Bunun yanı sıra pek kısa sayılamayacak sürgünlük dönemi içinde Ziya Gökalp'in günlük yaşamı yanında Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olarak çok değişik konulardaki görüşlerini bir araya getirmektedir. Aileden çocuk ve yetişkin eğitime, kitaplar üstüne değerlendirmeden gazeteciliğe, diplomasiden siyasete, dinsel yaşama değin çok değişik konuda değinme düzeyinde de olsa söylediği sözler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları başka yazılarında da yer almış olmakla birlikte bazıları ilk kez mektuplarda dile getirilen konulardır. Limni ve Malta Mektupları'nda, Ziya Gökalp'in eşi ve kızlarına yazdığı mektuplar yanında Zekeriya Sertel'e, Sertel'ler Amerika'da iken yazdığı mektup ile, Fuat Köprülü'ye gönderdiği bir özel mektup yer almaktadır. Ziya Gökalp ile ilgili Köprülü'nün anı ve düşünceleriyle Limni ve Malta Mektupları'nı yayına hazırlayan Feyziye Abdullah Tansel'in değerlendirmeleri de kitaba alınmıştır. Limni ve Malta Mektupları bir düşünür ve siyaset adamının sürgün yaşamı-

nı kendi yazıları ile anlattığı gibi bütünlük taşıyan bir eser özelliği de taşımaktadır. Mektupların Türk tarihinin çok önemli bir dönemi için, söz konusu dönemin aydınlatılması için belli ayrıntıları içermesi Limni ve Malta Mektupları'nın bir başka özelliğidir.

TTK Başkanı, Limni ve Malta Mektupları'na yazdığı önsözde «Ziya Gökalp Külliyyatının üçüncü cildini kısa bir zaman içinde yayınlamayı umduklarını» belirtmiştir. Böyle olmakla birlikte söz konusu dilek henüz gerçekleşmemiştir. Ziya Gökalp'in yazılarının tamamına çok yakın kısmı yayınlanmış bile olsa çok değişik tarih ve serilerde yer aldığı ya da farklı yayınevlerince basıldığı için ulaşma güçlüğü taşımaktadır. Yanı sıra Malta'da verdiği konferansların bir bölümü Kültür Bakanlığı'nca yayınlanmıştır. Fakat Ziya Gökalp'in mektuplarında kendisinin de belirttiği «Felsefe Dersleri» nin 12 defter ve 516 sayfa tuttuğunun dışında bilgimiz bulunmamaktadır. Söz konusu «Felsefe Dersleri» TTK tarafından Ziya Gökalp'in ailesinden basılmak üzere alınmış, ancak henüz bastırılmamıştır. TTK'nın Türkiye'nin düşünce yaşamına derli toplu şekilde kazandıracığı Ziya Gökalp'in bütün yazılarının yayınının en kısa zamanda tamamlanmasını diliyoruz. Bu Ziya Gökalp'in doğumunun 120. ölümünün, 70. yılı ardından Türkiye'nin düşünce yaşamına TTK'nın armağanı olacaktır.

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜŞÜNCESİ VE HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Ufuk Özcan

Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eseri yakın dönem Türk düşüncesinin gelişimi hakkında derli toplu bilgiye ulaşmak isteyen çoğu kişi için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olagelmıştır.

Ülken düşünce tarihi alanında çalışmalar yürüten öncü kişilerden biridir. Cumhuriyet tarihinin en üretken yazarlarından biri

olan Ülken'in çalışmaları genellikle, saf araştırma sonucu elde edilen bilgilerin ansiklopedist bir anlayışla derlenmiş niteliğiyle göze çarpar. Çağdaş Türk düşüncesini konu edinen çalışması da, Türkiye'deki düşünce hareketlerinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi olmaktan çok, önemli bilgi eksiklikleri görülen bir alana zengin malzeme sunan bir başvuru eseri niteliği taşıyor. Titiz bir ansiklopedik çalışma olarak görülebilecek olan bu eser bugün bile kendi türünün çarpıcı örneklerinden biri olmayı sürdürmektedir.

Dört bölümden oluşan kitap Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'e kadar devam eden süreç boyunca Türk düşüncesinin önemli kavşak noktalarını ve başlıca düşünce hareketlerini kapsıyor. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken'in ilk çalışmaları arasında yer alan *Türk Tefekkürü Tarihi*'nin (2 cilt, İstanbul, 1933-34) kronolojik açıdan bir tür devamı ve tamamlayıcısı olarak görülebilir. Ülken'in ilgisi Türk düşünce tarihiyle de sınırlı kalmamıştır. 1930'lardan itibaren Türk-İslâm düşüncesine ilişkin çalışmalar üzerinde yoğunlaşmıştır: *İslâm Düşüncesi* (İstanbul, 1946).

Farklı dönemlerde yayınlanan bu üç eserinde Ülken'in değişik yöntemler izlediği görülecektir. Bir sosyoloji ekolü içinde yer almayan; ilgileri siyasal bilimler ve felsefeden coğrafyaya, psikolojiden edebiyat ve sanata kadar geniş bir yelpazeye yayılan Ülken belirli bir sisteme ve metodolojik yaklaşıma bağlanmakta güçlük çekmiştir. Bunda şüphesiz akademik ilgilerinin genişliği ve dağınıklığı kadar, sabit bir yaklaşıma bağlı kalmamaya eğilim gösteren kişiliği de etkili olmuştur. Ancak daha önemlisi, yaşadığı dönemin genel atmosferine ve düşünsel eğilimlerine uygun tercihlere bağlanmış olmasıdır. Cumhuriyetin ilk kuşağına mensup aydınlardan biri olarak Ülken, kendi kuşağından aydınlardan çoğu gibi çeviri faaliyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Zihninin ve ilgilerinin dağınıklığında, cumhuriyetin ilk 30 yılında büyük önem kazanan çeviri ve aktarma faaliyetine etkin şekilde katılmış; birbiriyle ilgisiz çeşitli bürokratik ve sivil görevlerde bulunmuş olmasının da payı vardır. Buna paralel olarak ulaşacağı nihai nokta 'çelişkilerle dolu telifçiliği', bilimde pluralizmidir.

Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'nde Ülken, sorunlar temelinde çözümlenici ve açıklamaya dayanan bir yöntem izlemek ye-

rine, akım ve düşüncelerin tasvir ve terkibe dayalı detaylı bir sergilenmesine ağırlık vermiştir. Diğer yandan, düşünsel gelişmenin bir kültür ve medeniyet değişimiyle birlikte yürüdüğünü kabul etmesine karşın, çağdaş Türk düşüncesini değiştirmeye zorlayan toplumsal ve siyasal faktörleri, değişimin dönüm noktalarını açıklamaktan büyük ölçüde kaçınmıştır. Batılılaşma sürecindeki Osmanlı-Türk düşüncesinin eşine zor rastlanır bir monografisiyle yetinmiştir.

Ülken, Osmanlı Devleti'nin, klasik dönemi büyük ölçüde içine alan XVI. ve XVIII. yüzyıllar boyunca ciddi ve önemli bir düşünce faaliyeti gösteremediğini¹, Batı'yla hemen hiçbir düşünce temasına girmeksizin kendi içine kapanmış bulunduğunu², XVI. yüzyıldan itibaren Batı'nın bilim ve düşünce alanında kazandığı ilerlemeleri izleyememesi nedeniyle ileriye dönük atılımlar gerçekleştiremediğini³ ileri sürmektedir. Böylece onun, düşünsel gelişmeyi toplumsal değişimin önkoşulu olarak gördüğü ve bu önkoşulu yaklaşımının temeli haline getirdiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ülken, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'yla temasa geçerek iktibasla başlayan Osmanlı düşüncesinin eklektizm ve yüzeysellikten kurtulamadığını, bilimsel uzmanlaşma eğilimi taşımadığını öne sürmüştür. Geçerli bir saptama olmakla birlikte, sözkonusu durumu toplumumuzun özel koşullarıyla açıklamak yerine, *toplumsal geriliklerimizin* başlıca nedeni olarak göstermek kimi dönemlerde adeta moda haline gelmiştir. Türk toplumunun belli bir tarihsel dönemini yadsımanın gerekçeleri düşüncenin yoksulluğunda veya geleneksel (dinsel, metafizik) düşünce kalıplarının, dolayısıyla eski toplumsal kimliğin kırılmayışında aranmıştır. Düşüncenin geçerli ve zorunlu biricik biçimi -Comte'cu içeriğiyle- pozitif düşünce olarak görüldüğü için «düşünce yoksulu» olduğumuz yargısına kolayca varılmıştır. Ne var ki belirli dönemlerde (II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet) Batı kaynaklı pozitif düşüncenin aktarılmasında görülen canlanma bile *toplumsal ilerlememiz*

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 1992, s. 25. (I. baskı, Selçuk Yay., Konya, 1966; II. baskı, Ülken Yay., İstanbul, 1977).

2 *a.g.e.*, s. 64.

3 *a.g.e.*, s. 43.

açısından yeterli görülmeyecektir. Böylece çağdaş pozitif ve bilimsel düşünce adeta hiçbir zaman ulaşamayacağımız yüksek bir değer olarak bize tanıtılmıştır.

Türkiye’de toplumsal düşüncenin gelişimi ve gösterdiği özellikler tarihçiliğin olduğu kadar sosyolojinin de ilgi alanına girmektedir. Türk düşüncesinin karşılaştığı güçlükleri, bunalım ve dönüşümleri açıklayabilmek için belirli bir yaklaşım ve yöntemle sahip olmamız gerektiği açıktır. Türk düşüncesinin toplumsal kaynakları, tarihi gelişme içinde üstlendiği rol ve ele aldığı temel sorunlar Batılı ülkelerle kıyaslandığında farklılıklar göstermektedir. Bu durum izlenecek yaklaşımların da farklı olmasını gerektirmektedir.

«*Halkların tarihinde önemli olan ne devrimler, ne de savaşlardır. Önemli olan temel fikirlerdeki değişikliklerdir.*» Fikirlerin toplumsal olaylardan, genel çıkar farklılaşmalarından bağımsız olduğunu ve fikirler ile toplumsal eylem arasında aşılmaz bir bölünmeyi varsayan bu görüş mekanik, yapay bir ayrıma dayanmaktadır. Ülkemizde belli bir dönem çok sayıda eseri çevrilen, bir kısım aydın tarafından görüşleri benimsenen Gustave Le Bon’a ait bu idealist yargı, Türkiye’nin geçirdiği ve geçirmekte olduğu dönüşümlerin açıklanmasında ne ölçüde elverişlidir? Ortaya çıkan ve gündemimizi işgal eden düşünce akımları açıklamalarını kendi ideal çerçeveleri içinde bulabilirler mi? Toplumsal ilerlemenin Batı düşüncesinin benimsenmesine bağlı olduğu inancı Türk entellektüelini de derinden etkilemiştir. Pozitif Batı düşüncesi toplumca ulaşılmaması gereken «ideal» bir değer veya aşama olarak gösterildiğinde, bilgilerimiz de pozitif evreye yaklaştığı ölçüde geçerli sayılmıştır. Başka bir deyişle toplumun içeriye ve dışarıya dönük ilişkileri gözönünde bulundurulmaksızın özel bir tür bilgi veya bilinçlenme tarzı geçerli tek referans kaynağı olarak sunulmuştur. Toplumun geneline egemen olan mevcut düşünme biçimi (ideolojiler, dinsel inançlar veya pozitif bilimler vs.) o toplumun hiyerarşik ve evrimci bir sınıflama modeli içindeki «üstün» veya «aşağı» konumunun tayin edilmesinde temel kriter olarak görülmüştür. Ülken’in de kitabında yer yer benzer bir yaklaşımın tipik sonuçlarından hareket ettiği göze çarpmaktadır.

Türk düşüncesinin Batılılaşma eğilimleri içine girmesinden bu yana geçirdiği değişim ve kazandığı zengin deneyim toplum olarak

karşılaştığımız sorunlara getirilen çözüm önerilerinin bir ifadesidir. Toplumun kendine özgü sorunları çağdaş Türk düşüncesinin farklı bir karakter sergilemesinde etkilidir. Ancak Türk düşüncesinin geçmişine yönelik ilginin her zaman canlı tutulduğu ve bu alanda üzerinde görüş birliği sağlayacak denli geçerli bilgilerin sunulmuş olduğu elbette söylenemez. Türk düşünce tarihine yönelik ilgi, sadece geçmişin değil, günümüz toplum sorunlarının da aydınlanması ve açıklanmasında zengin bir zihinsel deneyimden yararlanma olanağını bize sunacaktır. Ne var ki bu deneyimden yararlanma kanalları zaman zaman tıkanma noktasına gelmiştir. Geçmişle bağın köktenci bir şekilde koparıldığı dönemlerde, Türk düşüncesinin geçmişine, sistemli bir yadsımanın gerekçelendirilmesine olanak verdiği ölçüde ilgi gösterilmiştir. Düşünce tarihimiz *çoğu zaman*, mevcut rejimin haklılaştırılması veya büsbütün reddine yönelik girişimlerde araç olarak kullanılmanın ötesinde seçkinlerin ilgi odağına girmemiştir. Geçmişle ilişki bu tarzda kurulduğunda beklenti ve ilgilerin de bugüne sağlıklı biçimde yönlendirilmesi şüphesiz mümkün olamayacaktır.

Topluma yeni bir kimliğin empoze edilmesi gerekliliğinin siyasi gündemin ön sıralarına geçirildiği dönemlerde yakın geçmişin temel gündem ve tartışmalarının bile kolayca yoksandığı görülebilmektedir. Buna karşılık en azından radikal tepkiyle eşit ölçüde tahrif edici sonuçlar doğuran muhafazakâr tepki ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda mevcut düşünce gündemi, içinde birbirine karşıt eğilimlerin çarpıştığı ve tarafların kendi görüşlerini gerekçelendirmek adına seçmecilik ve tahrifata yöneldikleri istikrarsız bir mücadele alanına dönüşmektedir. İki koldan yürütülen bu tahrifatın ders kitaplarına kadar yansıdığı yaygın bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk düşüncesinden söz edildiğinde bağımsız ve bireysel çabalarla yürütülen zihinsel bir etkinlik anlaşılmamaktadır. Bunun başlıca nedeni düşünce faaliyetinin belirli seçkin kadroların tekelinde yürütülmeye elverişli bir ortamca tayin edilmesidir. Bu yüzden kapsamlı her düşünce ürünü *genellikle* bir kişinin adıyla değil, belirli bir seçkinler topluluğunun, ortak bir hedefi temsil eden kadroların adıyla anılmaktadır. Diğer yandan düşüncenin işlenme ve aktarılma süreci siyasal bir ortam ve buna uygun

bir pratik içinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle bir düşünce hareketine bağlı aydının siyasal gücü temsil eden veya paylaşan çevrelerle bağını kopardığı veya belli bir dönem için geçerli olan tutumlardan uzaklaştığı ölçüde yalıtılması şaşırtıcı değildir. Ayrıca siyasal güç ilişkilerinin konjonktürel dalgalanmalara bağlı değişkenliği, aydını farklı tercihlere bağlanmaya yöneltecek denli belirleyicidir. Bu durum, aydının kolayca bir düşünce çizgisini temsil eden bir topluluktan koparak bir başkasına bağlanma keyfiyetini açıklamaktadır.

Türkiye’de düşünce faaliyetinin, neredeyse bazı Batılı düşünür ve akımların tanıtılmasından; herhangi bir katkıda bulunulmasızın, yerli sorunlar çerçevesinde yorumlanmaksızın aktarılmasından ibaret olduğu, böylece yaratıcı düşünmenin kısıtlandığı, hatta daha aşırı bir ifadeyle yaratıcı düşüncenin bulunmadığı iddia edilmiştir. Bu gibi iddiaların geçerliliği tartışılabilir.

Pasif, aktarmacı düşünme geleneğinin Türk düşünce hayatında elbette örnekleri bulunmaktadır. Batılılaşma çabalarımızla eşzamanlı olarak ortaya çıkan aktarma ve çeviri faaliyeti, bu çabaların yoğunlaştığı dönemlerde özendirilmiştir *. Hilmi Ziya Ülken de *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (İstanbul, 1935) adlı telif eserinde toplum ve düşünce hayatının canlanıp zenginleşmesi için sistemli bir aktarma faaliyetinin önemine dikkat çekmiştir. Bu bakış açısıyla, 1940’larda yürütülen resmi çeviri kampanyasının dayandığı zihniyetin temsilcilerindendir. Bu zihniyet, kültür yaşamına dışarıdan teknik ve mekanik bir müdahale olarak çeviri etkinliğinin, Batılı düşünce tarzının yaygınlaştırılmasında hızlandırıcı bir işlev göreceği ve yapay bir aydınlanma döneminin açılacağı varsayımı üzerine kuruludur. Bununla beraber çağdaş Türk düşüncesini iktibasılıktan ibaret görmek de mümkün değildir. Öncelikle aktarma sürecine daima bir seçiciliğin eşlik etmesi dikkat çekicidir. Türkiye’nin dünya sorunlarından yalıtılmış bir ülke olmayışı, bu çerçevede Türk toplumunun karşılaştığı sorunların kendine özgü niteliği ve sorunlara çözüm arama tecrübelerinin çeşitliliği bu seçicilikte belirleyici olmuştur. Daha önemlisi, uygun koşullarda

* 1930’da geniş bir Batılı klasik literatürü Türkçeye aktarmayı başaran Dün ve Yarın Tercüme Külliyesi’ne Hilmi Ziya Ülken de bilim ve felsefe ağırlıklı çevirileriyle katkıda bulunmuştur.

Türk düşüncesinin pasif aktarmacılığın ötesine geçen ve sorunları ele alış biçimiyle 'milli-muhafazakâr' literatürün sınırlarını zorlayarak dünya-bilgisine katkıda bulunacak düzeyde örnekler de vermiş olmasıdır.

Türkiye'de Batılılaşma deneyleri ve tasarıları öncelikle toplum katında oluşmuş değildir. Devlet bu girişimlerin doğrudan doğruya ilk hareket ettiricisi ve asıl yönlendiricisidir. Bu durumu sağlıklı bularak eleştirenler, Batılılaşma eyleminin başarısızlığa uğramasında başlıca etken olarak dengesiz birey-toplum-devlet ilişkilerini göstermektedirler. Buna karşılık Batı'da düşünce hareketlerinin toplumsal, sınıfsal kaynaklardan beslenmesini, düşünce faaliyetinin özerkliğini destekleyen bir üstünlük kaynağı gibi sunmaktadırlar. Gelişiminin endüstriyel evresinde Batı toplumu, toplum içi bölünmelere paralel olarak farklı çıkarların çatıştığı, toplumun devlete zorunlu ve mutlak biçimde tabi bulunmadığı farklılaşmış bir yapı göstermiştir. Gerçekten devlet düşünce üretiminin tek kaynağı değildir. Düşüncenin topluma mal edilmesi gibi bir sorun bu nedenle yaşanmamıştır. En sağlıklı düşünsel gelişimin devlete en az bağımlı olan ve kaynaklarını çeşitli toplum kesimlerinin özel çıkarlarının karşılıklı rekabetinden alan liberal bir toplumda olanaklı olabileceği kanısını taşıyanlar imparatorluk ve cumhuriyet dönemlerinde düşüncenin devlet denetimi ve tekelinde bulunmasını eleştiri konusu haline getirmektedirler*. Sözkonusu dönemlerde düşünce hareketleri bir devlet siyasetinin dolaysız ifadesi olarak bizzat siyasal otorite tarafından örgütlendiği için aydınlar da doğrudan devlete bağımlı olagelmışlerdir. Bu nedenle düşünce hareketleriyle devletin siyasal tercihleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye'de devlet karşıtı düşüncelerin çoğu zaman çekim gücü oluşturmayaşının en önemli nedenlerinden biri bu olsa gerekir. Adeta devlet siyasetleri düşünce hareketlerinin temel varlık nedeni olmuştur. Başka bir ifadeyle düşünce hareketleri ancak devletin çeşitli siyasal eğilimleri içinde oynayacakları rolle anlam kazanabilmektedir. Seçkin, bu çeşitli eğilimler arasında geçerli olan tercihe bağlı bulunduğu ölçüde başarı kazanmaktadır.

* Oysa bu yaklaşımın da kusuru, Batı'da düşünce faaliyetinin her türlü toplumsal ve siyasal baskı ortamından özgür olarak yürütüldüğü iddiasına dayanmasıdır.

direcektir. Türkiye'deki bu üç temel düşünce çevresinin en önemli ortak noktaları tarih-dışı olmalarıdır; çünkü hepsi bağlantıyı Batı ve Batı toplumuyla kurmaya çalışmaktadır. Üç hareketin muhtelif konularda aynı anlayışta olması, bu çevrelerin Batıcı hareketin değişik yönleri şeklinde nitelenmesini doğrulayacak ve Türkiye'de bir aydın birlikteliğinden söz etmeyi anlamlı kılacaktır.

Sözkonusu sorunların varlığı, Kayalı'ya göre toplumsal yapı ve toplumsal hareketlerin yukarıda anılmış olan düşünce akımları tarafından doğru bir biçimde kavranamamış ve tahlil edilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Genel planda var olan bu özellik, daha alt düzeydeki sorunların da yanlış değerlendirilmesine yol açar niteliktedir ve Türkiye'de mevcut düşünce hareketleri bu nedenle, seçilmiş olan modernleşme modelinin ülke gerçekliğiyle çeliştiğini görmemektedirler. Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkisinden söz etmek, bu anlamda bu ilişkinin tarihsel temelini kavramadan mümkün olmayacaktır.

Türkiye'deki aydın hareketlerinin Kayalı tarafından belirlenen bir başka özelliği toplumsal tabanının halka dayanmıyor olmasıdır. Bu özelliğin de tarih-dışı olma, başka bir deyişle tarihle doğru kurulamayan bağlar nedeniyle toplumsal yapının yanlış tahlil edildiği tesbitinden bağımsız düşünülemediği kanaatindeyiz. Bununla beraber, aydın hareketlerinin dayanağının halk olmayışı halkın, siyasi gelişmeler üzerinde tamamen etkisiz olduğunu söylemeye izin vermeyecektir, ama öte yandan bu etkinin Kayalı'nın da belirttiği gibi doğrudan bir etki olduğunu da söyleyebilmek güçtür. Çünkü, yazarın ifade ettiği üzere Türk halkının siyasi hayata etkili bir biçimde katılmasının önünde bulunan engel, «*siyasal gelişimin doğal çizgisini saptıran, özgürleşme sürecini durduran, özgürleşme atılımlarını sınırlayan Türk aydını, özellikle de Türk ordusudur.*»

Yazar, bu tahliliyle gerçekten de ordu-siyaset ilişkisi hakkında mevcut görüş ve çalışmaların özellikle 1980 öncesindeki ağırlıklı eğilimi olan, orduya geliştirici bir işlev yükleme ve Cumhuriyet tarihi askeri darbelerini bu çerçevede değerlendirme tutumunun dışında bir tez geliştirmektedir. Yazar, bu teziyle birinci vazifesini daima ülkeyi kurtarmak olarak görmüş olan Türk aydınının tartışılması gereken bir niteliğini ortaya koymaktadır. Tartışma, bu

saptama gözönünde tutularak yapıldığında, aydın hareketlerinin toplumsal temelinin neden halka dayanmadığını anlamak kanaatimizce kolaylaşacaktır.

Kayalı, konuyla ilgili çalışmalarda ağırlıklı olarak ortaya çıkan toplumun değiştirilmesinde orduya geliştirici bir işlev yükleme eğilimindeki görüşleri, önemli bulduğumuz bir tesbit doğrultusunda eleştirmektedir : «*Türkiye’de ordunun geliştirici işlevi olduğu doğrultusundaki yanlış sanı, toplum yapımızın yanlış tahlilinden kaynaklanır. Bu yanlışta, emperyalizmin etkisinin abartılmasından ve Türkiye’nin sınıfsal yapısıyla endüstri öncesi Batı toplumlarının sınıfsal yapısı arasında paralellikler kurulmasından dolayı yönelinmektedir.*»

Çerçevesi bu biçimde kurulan çalışmanın temel dayanağı yine yazar tarafından belirtildiği üzere, «Türkiye’deki tüm politik hareketlerin aydınlarca yönlendirilmesi ve büyük çoğunluğunun halk desteği sağlayamaması» olarak ortaya konacaktır. Bizim de çalışmada önemli bulduğumuz, Türkiye’nin Cumhuriyet tarihinin iki önemli askeri hareketi olan 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinin böyle bir çerçevede ele alınmış olmasıdır. Askeri hareketlerin bu iki darbeyle de sınırlı kalmadığı ve ordu-siyaset ilişkisi konusunda, her tür askeri darbeye karşı olma tutumunun konuyla ilgili çalışmalarda ancak son askeri darbe sonrasında ağırlık kazanmaya başladığı düşünüldüğünde Kayalı’nın tesbitlerinin ve tezinin önemi ortaya çıkmaktadır.